

УДК 336. 221. 4

Валігура В. А.,*кандидат економічних наук, старший викладач кафедри податків та фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету,***Михальчук Н. М.,***студентка факультету фінансів Тернопільського національного економічного університету*

ФІСКАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ПОДАТКОВИМ БОРГОМ У КОНТЕКСТІ ЙОГО ОПТИМІЗАЦІЇ

Досліджено теоретико-організаційні основи податкового боргу в Україні, з критичних позицій проаналізовано сучасні податково-боргові тенденції і технології управління боргом. Обґрунтовано альтернативні варіанти поведінки платника у разі загрози виникнення заборгованості й запропоновано шляхи вдосконалення фіскальних технологій управління податковим боргом.

Ключові слова: *податковий борг, податково-боргові тенденції, управління податковим боргом, альтернативи оптимізації боргу, реструктуризація, фінансовий результат держави і платника податків, матрична модель фінансових результатів.*

Исследовано теоретико-организационные основы налогового долга в Украине, из критических позиций проанализированы современные налогово-долговые тенденции и технологии управления долгом. Обоснованно альтернативные варианты поведения плательщика в случае угрозы возникновения задолженности и предложены пути усовершенствования фискальных технологий управления налоговым долгом.

Ключевые слова: *налоговый долг, налогово-долговые тенденции, управление налоговым долгом, альтернативы оптимизации долга, реструктуризація, финансовый результат государства и налогоплательщика, матричная модель финансовых результатов.*

The theoretical and organizational bases of tax debt in Ukraine are investigated; modern tax and debt tendencies and technologies of managing the debt are analyzed of critical positions. The alternative variants of taxpayer behavior in case of threat of appearance of debt are grounded; the ways of improvement of fiscal technologies of managing tax debt are suggested.

Key words: tax debt, tax and debt tendencies, managing tax debt, alternatives of debt optimization, restructuring, financial result of a state and taxpayer, matrix model of financial results.

Постановка проблеми. Сучасні реалії податкової роботи в Україні ілюструють такі деструктивні явища, як перманентне недонадходження запланованих доходів через щорічне накопичення податкового боргу на фоні масових порушень законодавства. Таким чином, виникає необхідність протидії згаданим тенденціям за допомогою створення ефективної системи управління податковою заборгованістю. Важливими складовими процесу управління є збирання, систематизація й аналіз інформації з метою оцінки стану заборгованості, а також можливих варіантів поведінки платника. Результати такої оцінки мають забезпечувати повноту висновків для прийняття управлінських рішень щодо заходів впливу на боржників. Тому дослідження та розв'язання проблеми податкового боргу як негативного явища в економічному житті суспільства та вибір оптимальних фіскальних технологій управління ним – актуальне й одне з першочергових завдань як компетентних органів, так і науковців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження становлять праці зарубіжних та вітчизняних вчених, які висвітлили широке коло проблем. Зокрема, серед зарубіжних фахівців виділяємо Л. Грініна, В. Князева, М. Олсона, В. Пушкарьову, Д. Черніка. Вітчизняний науковий доробок репрезентують такі вчені, як: О. Годованець, О. Десятнюк, П. Дуравкін, Г. Ісаншина, А. Крисоватий, О. Марченко, С. Онишко, І. Таранов, О. Тимченко та ін. Проте в контексті прийняття Податкового кодексу України формується нове інституційне середовище справляння податків. Тому наукові дослідження управління податковим боргом набувають неабиякої актуальності.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає у висвітленні сучасних податково-боргових тенденцій та формуванні пропозицій щодо вибору фіскальних технологій управління податковою заборгованістю в контексті її оптимізації, за умови дії Податкового кодексу України.

Виклад основного матеріалу. Податковий борг як правовий інститут передбачає початкову наявність податкових правовідносин на базі закріпленого нормами права податкового обов'язку. Нормативно-правову основу інституту податкового боргу в Україні донедавна становила низка законодавчих актів, зокрема Закон України “Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами” № 2181-III від 21 грудня 2000 року, закони та підзаконні акти стосовно кожного з податків і зборів, що замінені одним узагальненим – Податковим кодексом України.

Податковий борг виникає, як відомо, внаслідок невиконання платником податкових зобов'язань у встановлений термін. Можна помилково вважати суб'єктом податкового боргу лише платника, оскільки від його дій залежить наявність цього явища: проте, так само як податки відображають взаємини між платником та державою, так і борг зі сплати податків є результатом взаємин цих двох суб'єктів. У контексті суб'єктів ми маємо

говорити про процес управління податковим боргом, яке вони здійснюють. Поняття "управління" фахівці визначають як організуючу діяльність, спрямовану на досягнення певних цілей. Фактично йдеться про тиск, шляхом використання організаційних заходів, у цьому випадку на процес виконання податкових зобов'язань, тому коректніше застосовувати термін "регулювання" [1].

Єдиними уповноваженими законом органами, на які покладено обов'язок здійснювати заходи з погашення податкового боргу, є податкові органи, а також державні виконавці, які діють у межах своєї компетенції. З цією метою у структурі органів ДПС функціонують підрозділи стягнення податкового боргу та підрозділи оперативних заходів щодо скорочення податкового боргу управлінь податкової міліції.

Доцільно зрозуміти, як природа податків впливає на поведінку платників. За умови функціонування в державі несприятливої, несправедливої системи оподаткування, суперечливого, складного для розуміння законодавства та витратного процесу адміністрування цілком зрозумілим і виправданим є небажання платника платити податки. Згідно з рейтингом Всесвітнього банку "Paying Taxes 2010", податкова система України за витратами часу і ресурсів займає 181 місце з 183, за нею тільки Венесуела і Білорусь. Українська система оподаткування є однією з найобтяжливіших у світі, оскільки до прийняття Податкового кодексу підприємцям в Україні доводилося платити 147 податків та зборів і витрачати на це понад 736 годин, високим залишається податкове навантаження на прибуток та фонд оплати праці [2]. Проте в більшості випадків прецеденти порушень виникають у країні із досить сприятливим податковим кліматом. У людській природі закладене прагнення постійно задовольняти свої потреби, які є наслідком фізіологічної діяльності організму та формуються в результаті розумової активності особи. Класичний підхід ґрунтується на тому, що накопичення податкового боргу пов'язане з тими вигодами, які можна отримати від використання коштів, що належать до сплати в бюджеті. На нашу думку, платник, критично оцінюючи альтернативи своєї поведінки, априорі не бажає вилучати ресурси з обігу, тому порівнює потенційні переваги інвестування несплачених сум податків, наприклад, у власний оборот, банківську чи іншу фінансову установу, кредитування іншого підприємства тощо з втратами від штрафних санкцій, пені й інших заходів впливу з боку податкових органів. Якщо такі негативні наслідки не є надто обтяжливими, то більшість платників свідомо допускає виникнення податкового боргу.

Щодо сучасних тенденцій податкового боргу, то в його структурі значно переважає заборгованість за платежами до Державного бюджету України (рис. 1).

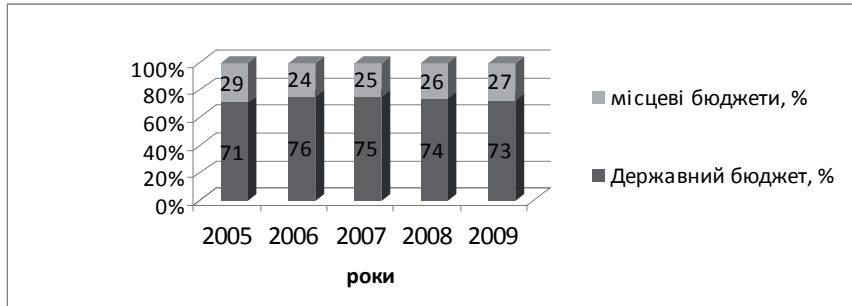

Рис. 1. Зміна структури податкового боргу за рівнями бюджетів [3]

Традиційно кількісне оцінювання явища починається з визначення його динаміки. Так, із 2005 р. спостерігається стійка тенденція до зменшення податкового боргу (табл. 1).

Таблиця 1
Стан розрахунків із бюджетом України платників податків за 2004-2009 роки, тис. грн. [4]

Показники	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Нараховано платежів	40415965	62351024	66366746	67370213	89188990	66283021
Мобілізовано платежів	53992801	78048989	97984853	110054927	168181937	161599759
Податковий борг за податковими зобов'язаннями	8888687	9418397	7806411	6340104	9146303	11775137
Розмір переплат	10244237	12100147	17757065	26751407	838394	3155319

Як бачимо з табл. 1, в Україні роками утримується порівняно високий рівень податкового боргу. Незважаючи на суттєве зменшення протягом 2005–2007 рр., його обсяги в 2008–2009 рр. не лише відновилися, а й перевищили максимальні показники минулих періодів. Це відбувається значною мірою через великі суми новоствореного податкового боргу.

Щоб детальніше простежити динаміку податкового боргу, слід зверну-

ти увагу не на абсолютну величину, а відстежити динаміку його співвідношення до ВВП (рис. 2).

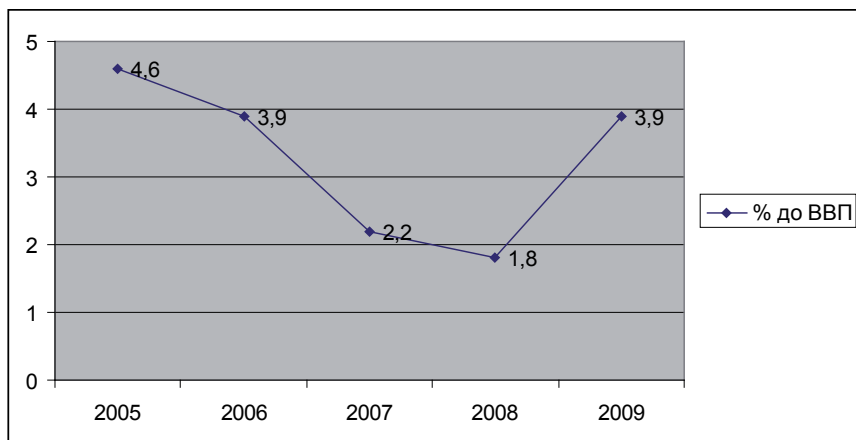

Рис. 2. Динаміка питомої ваги податкового боргу у ВВП в Україні у 2005–2009 рр. [3]

Проаналізувавши динаміку податкового боргу з такого погляду, зазначимо, що з 2004 р. частка боргу у ВВП помітно зменшується (з 4,6% у 2004 р. до 1,7% у 2007 р.). Сьогодні цей показник становить приблизно 3,8% ВВП, що свідчить про недотримання з боку уряду вимог Світового банку, відповідно до яких цей показник має не перевищувати 3% [3].

Розглянемо варіант, коли платник не може погасити податковий борг. У такому випадку податковий керуючий здійснює заходи примусового стягнення заборгованості. Так, органи ДПС протягом 2009 р. відправили підприємствам-боржникам 738 тис. перших податкових вимог, сума податкового боргу в яких становить 5972, 2 млн. грн., та 120 тисяч других – на суму 2952,5 млн. грн.

Станом на 01. 01. 2010 року у податкову заставу описано майна підприємств-боржників на суму 12,2 млрд. грн. Надходження за рахунок заходів із погашення податкового боргу до зведеного бюджету, що їх вжили органи ДПС, за 2009 рік становили 5216,6 млн. грн. [5].

Стабільна та зростаюча в часі динаміка надходжень від примусових заходів свідчить про незмінність політики податкової служби в цій сфері, з одного боку, проте, зважаючи на значний приріст боргу в 2009 р.; порівняно з 2008 р., відзначаємо нееквівалентне зростання таких надходжень; це свідчить про те, що залишок сум припадає на списаний та розстрочений податковий борг. Динаміка наданих розстрочень та відстрочень платникам податків відображена в табл. 2.

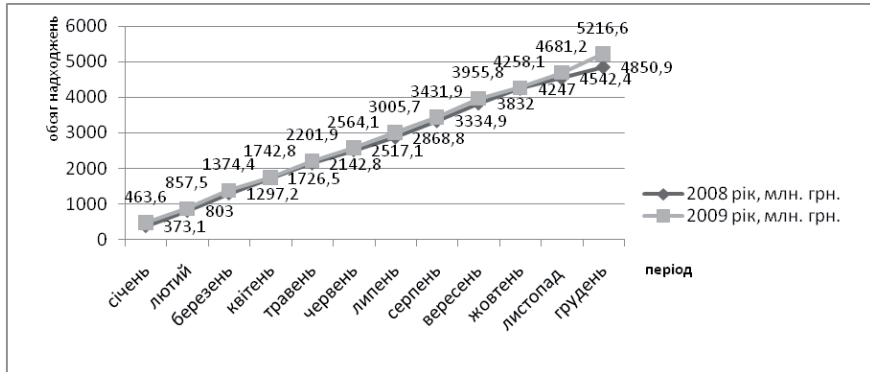

Рис. 3. Динаміка надходжень за рахунок заходів із погашення податкового боргу, що їх вжили органи ДПС України за 2008–2009 рр.

Джерело: складено за: [5, 6]

Таблиця 2
Відстрочені (розстрочені) платежі до Державного бюджету України станом на 01. 01. 2010 р.

Показники	Стан платежів		
	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Всього	6265349	10025035	10613454,0
Податкові надходження	4778448	8894540	9965763,8
Податки на доходи, на прибуток, на збільшення ринкової вартості – всього:	2560469	5338198	7126142,9
Внутрішні податки на товари і послуги – усього:	1957453	3232371	2470266,8
Податки на власність – всього:	2845	2287	2707,6
Збори за спецвикористання природних ресурсів – усього:	255318	319560	364707,8
Неподаткові надходження	1426645	1056697	546351,5
Цільові фонди	60256	73798	101338,7

Джерело: складено за [5, 6, 7]

У рамках цієї проблеми доречно також торкнутися питання відстрочення податкових зобов'язань, які від 2006 року заборонено надавати платникам, відповідно до Законів України “Про Державний бюджет України”. Із

прийняттям Податкового кодексу України, в якому закладені відповідні норми щодо відстрочення, виникатиме законодавча колізія стосовно цієї процедури, позаяк кодекс за суттю має вищу юридичну силу, ніж закон.

Таким чином із позицій кожної зі сторін оподаткування виникає альтернатива у розв’язанні проблеми податкового боргу. Перший варіант полягає у застосуванні “поліцейських методів”, а саме: платник отримує податкову вимогу, й відтоді його активи переходять у податкову заставу до моменту погашення суми недоїмки, штрафних санкцій та пені. Якщо цього не відбувається, то податковий борг погашають за рахунок реалізації заставного майна. Досліджуючи це питання, стикаємося з проблемою втрати частини коштів від реалізації майна, яку становлять витрати на публікацію повідомлення стосовно проведення відкритих торгів, переоцінку, комісійні та транспортні затрати на продаж активів, що сягають загальною сумою до 30% вартості майна, якщо припускаємо його вартість до 100 тис. грн. [8].

Отже, держава, використавши такий шлях оптимізації податкового боргу, може отримати максимально 70% вартості заставних активів. За згаданих умов, вважаємо раціональнішим вибором надання права платником самостійно реалізовувати власні активи.

Інший варіант полягає в узгодженому обома сторонами перенесенні терміну сплати податкового зобов’язання на певний період зі сплатою відсотків за користування коштами, що належать до сплати в бюджет. У такому разі доцільно аналізувати можливі втрати грошових ресурсів у кожному з випадків із погляду як платника податків, так і держави.

Нехай підприємство А визначає обсяг податкового зобов’язання з ПДВ на суму 100 тис. грн. та подає декларацію в необхідні терміни, проте не сплачує узгоджену суму податкового зобов’язання протягом граничних термінів, визначених законодавством. Термін прострочення платежу: А) 27 днів; Б) 36 днів; В) 100 днів; Г) 365 днів. Облікова ставка НБУ – 7,75%. Річна відсоткова ставка – 8,4% [9].

Здійснивши нескладні математичні перетворення, отримуємо результат – матричну модель оцінки фінансових результатів платника податків і держави в контексті управління податковим боргом (табл. 3):

1. Розрахуємо податковий борг унаслідок несплати податкового зобов’язання.

2. Обчислимо зобов’язання платника податків у випадку надання розстрочення.

3. Здійснимо розрахунок фінансового результату платника податків у контексті альтернативного вибору щодо вкладення коштів на депозит.

Таблиця 3

Матрична модель оцінки фінансових результатів платника податків і держави в контексті управління податковим боргом в Україні

Випадок	Період	Закон України № 2181		Податковий кодекс України	
		Фінансовий результат держави	Фінансовий результат платника податків	Фінансовий результат держави	Фінансовий результат платника податків
1. Розрахуємо податковий борг унаслідок несплати податкового зобов'язання	27 днів	110756,54	–	110756,54	–
	36 днів	121100,52	–	121100,52	–
	100 днів	153821	–	123057	30764
	365 днів	163946,65	–	131158,05	32788,6
2. Обчислимо зобов'язання платника податків у випадку надання розстрочення	27 днів	100756,54	10000	100756,54	10000
	36 днів	101100,52	20000	101100,52	20000
	100 днів	103821	50000	103057	20000
	365 днів	113946,65	50000	111158,05	20000

Отже, у випадку накопичення податкового боргу згідно із Законом України “Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами” № 2181 фінансовий результат держави становитиме обсяг недоїмки, штрафних санкцій та пені. Аналогічна ситуація зберігається і з прийняттям Податкового кодексу України, проте розмір відповідальності платника, у разі прострочення сплати податку більше ніж на 90 днів, зменшується з 50% до 20%, що викликає позитивний фінансовий результат для боржника.

У разі надання права на розстрочення податкових зобов'язань, згідно із Законом України “Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами” № 2181, а також відповідно до норм Податкового кодексу України, платник отримує фінансовий результат в обсязі штрафних санкцій, наявних при погашенні податкового боргу, проте такі санкції не застосовуються за умови розстрочення нарахованих податків.

Побудуємо матричну модель фінансових результатів платника податків у разі вкладення вільних коштів на банківський депозит (табл. 4).

Таблиця 4

Матрична модель фінансових результатів платника податків у разі вкладення вільних коштів на банківський депозит

% за депозитом	Фінансовий результат держави, грн.	Фінансовий результат платника податків, грн.
8,4	5546,65	–
13,95	–	–

Отже, починаючи від ставки 13,95% витрати платника зводяться до нуля, тому за більшої ставки отримаємо позитивний фінансовий результат. Зважаючи на зазначене, можна дійти висновку, що при наданні розстрочень податкових зобов'язань органам податкової служби необхідно детальніше стежити за критеріями, згідно з якими приймають рішення про відстрочення. В іншому випадку платники зловживатимуть такими можливостями, а особливо в ситуації, коли норми про розстрочення і відстрочення закріплені у Податковому кодексі України.

Висновки. Підсумовуючи, пропонуємо такі вектори вдосконалення управління податковою заборгованістю:

- партнерські засади роботи з боржниками, зокрема щодо попередження виникнення податкового боргу шляхом надання розстрочень та відстрочень податкових зобов'язань;
- за наявних умов задля попередження зловживань необхідно особливо ретельно досліджувати фінансові передумови для такого надання кожному конкретному платникові;
- особливого контролю потребує використання тимчасово вивільнених коштів у підприємств, яким надано розстрочення податкових зобов'язань, що варто закріпити законодавчо;
- у разі виникнення податкового боргу необхідно чітко визначити його причини, а також класифікувати за статусами;
- оптимізуючи наявну заборгованість, доцільно реалізовувати право самостійної реалізації заставних активів боржником;
- не зменшувати де-юре обсяг боргу за рахунок переоплат і списання, що характерно для сучасної ситуації в Україні.

Література:

1. Онишко О. В. Формування та структура правового інституту регулювання податкового боргу / О. В. Онишко. – [Електронна бібліотека]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvnudpsu/2010_1/2010_1_Onishko.pdf.
2. Дидух О. В. рейтингіе налоговая система України третья с конца / О. Дидух // focus. ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://focus.ua/economy/114901>.

3. Баранецька О. В. Шляхи підвищення ефективності податкового контролю в Україні через використання нових критеріїв відбору платників податків до проведення перевірок / О. В. Баранецька, В. Л. Цвинтарна [Електронна бібліотека]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nie/2010_2/011-015.pdf.
4. Крисоватий А. І. Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори : [монографія] / А. Крисоватий, В. Валігура. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. – 248 с.
5. Діяльність податкової служби України за 2009 рік: [статистичний бюлетень / відп. за вип. В. І. Ніколайченко]. – К. : ДПА України, 2010. – 126 с.
6. Діяльність податкової служби України за 2008 рік: [статистичний бюлетень / відп. за вип. В. І. Ніколайченко]. – К. : ДПА України, 2009. – 78 с.
7. Діяльність податкової служби України за 2007 рік: [статистичний бюлетень / відп. за вип. В. І. Ніколайченко]. – К. : ДПА України, 2008. – 86 с.
8. Олійник А. Р. Проблемні аспекти самостійної реалізації активів, що перебувають у податковій заставі / А. Р. Олійник. – [Електронна бібліотека]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2010_48/48/36.pdf.
9. Статистичний бюлетень НБУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/statist/elbul.htm>.